

voor de eerste hagepreken, de beeldenstorm en het Bosgeuzenverzet. Maar de uitwijkelingen naar Engeland hadden niet die invloed op het culturele en economische leven waarvoor de Vlamingen die naar het noorden emigreerden zo bekend staan; daarvoor waren zij te gering in aantal, en in sociaal opzicht behoorden zij meestal tot de „kleyne luiden”.

Deze brochure bevat bijdragen van de Vlaamse historici Ludo Vandamme en Jan Craeybeckx, en van de Engelse historici Marcel Backhouse en Alistair C. Duke. Deze grensoverschrijdende studie is een goed instrument voor het geschiedenisonderwijs in de verschillende cultuurgemeenschappen.

J. DECAESTECKER (o.l.v.), *Revolt and emigration. Refugees from the Westkwartier in Sandwich in the 16th century*, Uitg. Westhoek-Jaarboek, Rozelaarstraat 6, B-8904 Ieper-Dikkebus, 1988, 125 p.

Een ander, pas verschenen „geuzenboek” maakt duidelijk dat de geschiedenis van de Nederlandse Reformatie onafscheidelijk verbonden is met de historie van de Hervorming in de Zuidelijkste en Zuidelijke Nederlanden. *Petrus Dathenus* is de titel van de dissertatie van Dr. Theodorus Ruys, die in 1919 werd uitgegeven en in 1988 in herdruk verscheen. Dit wetenschappelijk werk bevat de biografie en de studie van de geschriften van Pieter Dathenus, die omstreeks 1531 in Kassel (nu Mont Cassel in Frans-Vlaanderen) geboren werd. Als Roomse monnik in Ieper werd hij beïnvloed door de Reformatie in de Zuidelijkste Nederlanden, week toen uit naar het veilige Engeland, werd later raadsman van de Vader des vaderlands, tot hij na een conflict met Willem van Oranje in ongenade viel en ten slotte in 1588 in Noord-Duitsland eenzaam stierf.

Petrus Dathenus is een van de belangrijkste figuren uit de Nederlandse kerkgeschiedenis.

DR. TH. RUYSS JR., *Petrus Dathenus*, 2e druk; voorwoord door W. van 't Spijker, Uitg. Den Hartog, B.V., Houten, 1988, 335 p.

Dirk Verbeke

Hollands culturele Gouden Eeuw: een produkt van uitgeweken Zuidnederlanders

De enorme invloed van uitgeweken Zuidnederlanders in de jonge Republiek na 1585, is reeds in het begin van deze eeuw door J.N.L. Eggen en A.A. Van Schelven voortreffelijk aange-toond. Ook hun invloed op de regeneratie der Hollandse economie was ruimschoots bekend. Op de cultuur hadden we veel minder zicht. In 1952 kon J. Presser zijn lezers nog uitdagen hem over de jaren 1567-1609 in het noorden „één naam te noemen die in de cultuurbaedeker een sterretje verdient”. Sinds 1974 beijvert de Nederlandse historicus Jan Briels zich om de demografische en sociale aspecten van deze emigratie nauwkeurig af te bakenen. Hij deed dit met name met betrekking tot de vele graveurs, edelsmeden, diamantsnijders en niet minder dan 236 kunstschilders die uit het zuiden overkwamen.

Over deze laatsten gaat een vorstelijk Mercator-boek van Briels. Het bevat een uitdagende these: „Zonder de in het noorden ingeweken Vlamingen uit de jaren 1585-1630 was de Hollandse artistieke Gouden Eeuw er nooit gekomen”. Zuiderling Carel van Mander legde in 1604 in Amsterdam de basis van een kunsttheorie. Maar ook de picturale taal van Vermeer en Rembrandt kun je niet ten volle begrijpen zonder de achtergronden te kennen van de psychologische en accuraat observerende portretkunst, die in de bagage zat van de Vlaamse migranten. Bekijk slechts het trefzekere portret dat emigrant Thomas de Keyser in Holland produceerde, of die vroege Frans Hals die aan alle conventionalisme ontsnapt en reeds zijn meesterwerk van ironische observatie uit 1650 aankondigt (p. 42, p. 44). Zogenaamd „oerhollandse” nationale trekken blijken plotseling recht-

streeks voort te komen uit zuidelijke tradities en verworvenheden.

Briels heeft zijn boek opgebouwd rond de toonaangevende genres van toen. Deze opbouw is niet willekeurig gekozen. Zijn tweede these luidt namelijk dat de Gouden Eeuw, met uitzondering van het portret, ook schatplichtig is aan het zuiden voor wat het introduceren van een reeks nieuwe genres betreft, die achteraf zodanig Hollands geworden zijn, dat we bijna zouden vergeten hoe oer-Vlaams ze voordien geweest zijn. De gerijpte stijl van Pieter de Hooch, Jan Steen en andere goden, is niet uit de lucht komen vallen, maar iconografisch perfect te herleiden tot het zestiende-eeuwse zuiden. Bruegel speelde niet enkel zijn boerenscènes, maar ook zijn oorlogstaferelen door naar het noorden via migrant Savery. Bordeel-scènes van uitgewekenen als David Vinckboons, Gerrit Lundens en Adriaen Brouwers, zijn o.m. terug te voeren op Antwerpenaar Jan Sanders van Hemessen, die het genre al ca. 1540 uitbeeldde. Stadsgezichten klimmen op tot Guicciardini (1567) en vruchten tot Joos van Cleef, begin zestiende eeuw. De stilleven van migrant Melchior de Hondcoeter werden geïnspireerd door de microcosmologieën uit 1581-1600 van Joris Hoefnagels. Zelfs de zo Hollandse zeezichten hebben Vlaamse stamvaders, beginnend bij de Antwerpse graveur Hieronymus Coeck rond 1561.

Nog meer heilige huisjes sneuvelden door het ontdekken van al deze verwantschappen. Zijn het ietwat koude realisme en de objectieve observeringsdrang wel zo typisch produkten van regenten en kooplui uit het Calvinistische noorden? Briels acht een vijandige relatie tussen Calvinisme en realisme waarschijnlijker. Hij brengt de honger naar zintuigelijk-perceptieve werkelijkheid in de zeventiende eeuw eerder in verband met de zestiende-eeuwse secularisatie van het humanisme en de blijde levenskunst van het zuiden, met Erasmus en Vivès, belangrijker dan

de verwantschap met de reformatie. De bijna technisch-wetenschappelijke weergave van planten en voorwerpen, zoals ingezet door Hoefnagels, is een regelrechte aanslag op het middeleeuwse wereldbeeld vol religieuze symboliek. Ook de onthullende weergave van erotisch en sensuaaliteit kan teruggevoerd worden tot een zich vrijmoediger opstellend humanisme. Heel vrijgevochten waren de uitwijkende Vlamingen toch weer niet: wanneer Joachim Wtewael een wel heel erotisch samenzijn wil uitbeelden van Mars en Venus, waarvoor hij kennelijk een belangstellend publiek weet, kleedt hij dit handig in: hij brengt dit tafereel als een waarschuwing tegen onkuisheid (p. 59). Hij handelt in feite niet anders dan zijn Antwerpse voorganger Jan van Hemessen die in 1549-'50 een provocerend sensuele Judith uitbeeldt, hoewel in het verhaal over die kuise oudtestamentische weduwe geen aanleiding is voor gebruik van uitdagend naakt. Het moraliserend exemplum eromheen is de vrijbrief voor het presenteren van erotiek en biedt de kans om te ontsnappen aan de fatsoenridders van zowel het zestiende-eeuwse Katholicisme als het zeventiende-eeuwse Calvinisme.

Ik ben niet blind voor de zwakke zijden van dit werk. Ondanks de globale filiatie-thesen, worden te veel situaties beschreven alsof ze enkel bij de migranten zouden voorkomen. Heeft vrijmoedigheid naakt inderdaad wel voor zoveel opschudding gezorgd in de Gouden Eeuw? En hoe moeten we de vijftiende eeuw plaatsen? In woord en beeld konden de late middeleeuwen zich probleemloos uitleven in een vrij natuurlijke erotiek, lang vóór het humanisme. Het realistisch uitbeelden van bloemetjes en dieren is er toch ook al in Van Eycks „Lam Gods” en bij vele vijftiende-eeuwse miniaturisten, al wil ik aannemen dat ze het in een andere context en met andere intenties deden dan Joris Hoefnagels. Briels laat nergens blijken of de immigrerende Vlamingen dan

helemaal geen aansluiting zochten of vonden bij wat er in het noorden vóór 1585 dan toch geleefd moet hebben. Ook is het al te eenvoudig de breuk met de traditionele middeleeuwse spiritualiteit toe te schrijven aan het opkomen van een kapitaalcrachtige, vrijheidslievende handelsburgerij in het midden van de zestiende eeuw: een proces dat volgens Briels nog steeds zou doorgaan in de zeventiende eeuw. Vroeg-kapitalisme, grootschalige bedrijven, klasse-tegenstellingen, het zijn al bekende geluiden in Vlaanderen vanaf de dertiende eeuw. De relatie tussen economie en cultuur van burgers en vorstenhuizen moet in een meer complexe en chronologisch bredere context bekeken worden.

De essentie van het betoog blijft, ondanks deze kritische beschouwingen echter volkomen overeind. De thesen van Briels putten hun verbluffende overtuigingskracht in essentie uit de tentoon-gespreide prosopografische eruditie, maar meer nog uit de iconografische rijkdom van het verzamelde beeldmateriaal. Prachtige full-page uitvergrotingen drukken ons met de neus op artistieke kwaliteiten en thema's die bij gewone reproductie helemaal niet opgevallen waren. We moeten Briels niet in het minst prijzen voor zijn heroïsche zoektocht naar honderden schilderijen, bewaard in musea, privé-verzamelingen en kunstgalerieën. Vele platen zijn zelfs ontleend aan veilingcatalogi.

Briels' boek opent perspectieven voor een nieuwe discussie over het spanningsveld in de kunst tussen autochtone tradities en invloeden van buitenaf. Het o-zo-geborgene Hollandse binnenhuisje uit de Gouden Eeuw wordt nu opeens ingenomen door rumoerige cosmopolitische, Vlaamse vogels, die al een stukje Europa kenden, voordat ze vóór en na 1600 in Holland neerstreken.

W. Prevenier

J. BRIELS, *Vlaamse schilders in de Noordelijke Nederlanden in het begin van de Gouden Eeuw 1585-1630*, Mercatorfonds, Antwerpen, 1987, 454 p.